

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Гелецька І. О., Баб'юк М. П., Заплітна І. А.

ВСТУП

Непідприємницькі юридичні особи – багатоаспектний феномен, який сприяє реалізації соціально значущих інтересів, а їхня роль та значення у сучасному обороті в силу різних причин зростає. Та необхідно визнати, що законодавче регулювання їхнього статусу все ще перебуває на рівні доволі неякісної цивільно-правової регламентації і, у свою чергу, породжує серйозні колізії не тільки теоретичного, а й і практичного характеру.

Для будь-якого суспільства основою є організації, що створюються внаслідок реалізації його громадянами права на свободу об'єднання. Такі утворення за своєю приватноправовою природою є непідприємницькими, оскільки не мають на меті безпосередню участь у підприємницькій діяльності чи розподіл прибутку між його учасниками. Базовою ідеєю створення непідприємницьких юридичних осіб є можливість реалізувати особами декларованого права на свободу об'єднання. При цьому самого лише права на свободу об'єднання недостатньо, оскільки справжньою метою створення непідприємницьких юридичних осіб є реалізація особами інших приватних і публічних прав та інтересів.

Непідприємницькі юридичні особи – один із учасників цивільних правовідносин (ст. 85 Цивільного Кодексу України – (далі ЦК України¹)). Ці юридичні особи приватного права довгий час ототожнювалися в суспільстві з політичною або громадською діяльністю. Та сьогодні вони все частіше створюються та діють для здійснення і захисту цивільних, трудових, соціальних чи інших прав фізичних та юридичних осіб. Таким чином, прослідковується трансформація суто публічно-правової природи непідприємницьких юридичних осіб у приватноправову.

Чинне українське законодавство, визначаючи послідовно і системно правовий статус підприємницьких товариств, залишає дещо обмеженим та неуніфікованим, а відтак недостатньо визначеним і чітко врегульованим правовий статус

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

непідприємницьких товариств. А це, у свою чергу, призводить до відкритості переліку таких юридичних осіб, що вважається негативним правовим явищем. Варто зазначити, що значна кількість законодавчих актів, які регулюють правовий статус підприємницьких юридичних осіб, прийнята без узгодження з доктринальними підходами цивілістичної науки до правового статусу юридичних осіб приватного права загалом та підприємницьких зокрема. Тому наявний стан правового регулювання діяльності підприємницьких юридичних осіб та відповідне оновлення чинного законодавства і зумовлюють необхідність звернення наукової спільноти до проблематики визначення правового статусу таких юридичних осіб.

Інститут підприємницьких юридичних осіб за своєю правовою природою є комплексним і знаходить своє місце як у нормах приватного, так і у нормах публічного права. Добровільність, непідпорядкованість владі, рівноправність членів, законність, вільний вибір діяльності, департизація² є базовими конституційними принципами в організації та діяльності підприємницьких організацій.

Законодавче закріплення конституційних принципів статусу підприємницьких товариств якраз і здійснене з метою особливого державного гарантування права на свободу об'єднань, що є приватноправовим за своєю юридичною сутністю. Деякі з цих принципів (непідпорядкованість владі, департизація) знаходять свій подальший розвиток у такому принципі цивільного права, як рівність та самостійність учасників цивільних відносин, тим самим гарантуючи державне визнання правосуб'єктності таких юридичних осіб.

1. Цивільна правосуб'єктність підприємницьких юридичних осіб

Право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав, свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом гарантується статтею 36 Конституції України³. Соціально-політичне призначення громадських формувань, незважаючи на те, що вони мають різні цілі, завдання, повноваження, полягає у тому, що вони допомагають розв'язувати

² Правовий статус підприємницьких організацій. Під ред. доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України В.В. Луця, Навчальний посібник. Київ, 2006. С. 10.

³ Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.

повсякденні проблеми, відкривають широкі можливості для суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Характерним для сучасного цивільного обороту є те, що учасниками приватноправових відносин все частіше є непідприємницькі організації зі статусом юридичної особи. Як відомо, загальна теорія юридичної науки суб'єктом правовідносин визнає такого учасника суспільних відносин, котрий виступає володільцем юридичних прав і обов'язків, які він здійснює завдяки наявній правосуб'єктності. Ця правосуб'єктність одночасно є і можливістю, і здатністю виступати суб'єктом правових відносин з усіма правовими наслідками. Складовими такої властивості є правоздатність та дієздатність, що разом взяті.

Цивілістична наука розуміє правосуб'єктність як соціально-правову можливість конкретної особи бути учасником цивільно-правових відносин, яка забезпечується та гарантується державою. Відсутність у законодавчих нормах легально закріпленого поняття правосуб'єктності зовсім не означає, що вона не існує та не використовується у цивільному законодавстві. У контексті розуміння категорій «цивільна правоздатність» та «цивільна дієздатність» юридичної особи як складових цивільної правосуб'єктності є аналоги, що зазначені у положеннях ст. 25 та 30 ЦК України.

Правоздатність – це абстрактна здатність суб'єкта права мати суб'єктивні права і обов'язки. Вона притаманна усім учасникам правовідносин, хоча вони і не зобов'язані здійснювати усі надані їм права; це не просто набір будь-яких прав, не їх кількісне відображення, а необхідний і постійно діючий стан⁴.

Предметом цивільно-правового регулювання є дві групи відносин: особисті немайнові та майнові відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників (ст. 1 ЦК України). Головною засадою цивільного законодавства є юридична рівність учасників цивільних відносин. Це базовий принцип приватного права, а тому будь-який учасник цивільних відносин має мати такий обсяг цивільної правосуб'єктності, який би дозволив йому мати рівне з іншими суб'єктами права становище. На противагу приватноправовим відносинам основу публічних становить принцип влади та

⁴ Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. В. Цвіка, док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. С. 338–341.

підпорядкування, а відповідно, і галузева правосуб'єктність учасників публічних правовідносин є спеціальною.

Натомість передбачається, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, окрім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК України), а відтак і рівні цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 26 ЦК України), що забезпечує окреслений вище принцип рівності учасників цивільних правовідносин.

Здійснення прав та обов'язків у теорії права розкривається через поняття «дієздатність».

Цивілістична наука категорію «цивільна дієздатність» розглядає у різних ракурсах: 1) як здатність вчинення правомірних юридичних дій (правочиноздатність) та здатність відповідати за порушення (деліктоздатність); 2) як здатність набувати для себе цивільні права та створювати цивільні обов'язки; здійснювати належні права та виконувати покладені обов'язки; своїми діями припиняти наявні права та обов'язки; 3) як додаткову здатність до вчинення протиправних дій⁵.

Саме дієздатність дає можливість особі стати не лише суб'єктом права, а суб'єктом правовідносин. Дієздатністю є реалізація правоздатності, яка має досить тісний зв'язок з юридичними фактами – конкретними життєвими обставинами (діями та подіями), з якими правові норми пов'язують настання, зміну чи припинення правових відносин.

Якщо з юридичними фактами пов'язують правові наслідки розвитку цивільних відносин, то з дієздатністю – реальну можливість участі суб'єкта у відносинах. Як правоздатність, так і дієздатність є якісними ознаками суб'єкта, а його вступ у правові відносини оцінюється в основному не з точки зору цих якостей (властивостей), а певних юридичних фактів, як об'єктивного виразу правових наслідків.

Юридичні властивості, зокрема дієздатність фізичної особи, можуть залежати від подій, тобто обставин, на які воля і свідомість людини не впливають. Дієздатність ж юридичної особи пов'язується з таким юридичним фактом, як державна реєстрація, тобто із сукупність дій, що формують фактичний склад.

Зважаючи на безпосередній взаємозв'язок юридичних фактів та правосуб'єктність, для участі у цивільно-правових відносинах непідприємницькій юридичній особі необхідно вчинити юридичну дію. Однак для цього вона повинна мати підґрунтя і здатність до

⁵ Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. С. 45–46.

реалізації такої дії: правоздатність, як абстрактну можливість та дієздатність, як реальну можливість. Правомірні дії пов'язуються з реалізацією правочиноздатності, натомість протиправні дії – з деліктоздатністю – здатністю особи нести відповідальність.

З погляду В.Д. Фролова, доцільно запровадити таку правову категорію, як «правосуб'єктність юридичної особи» і в її межах розуміти: правоздатність – здатність вчиняти правочини; деліктоздатність – здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення; бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю⁶. Хоча наявність останнього елементу є дещо суперечливим, оскільки поняття «правочин» є ширшим, ніж поняття «бізнес» в частині цивільно-правового значення; «бізнес» взагалі виходить за межі приватноправового регулювання.

Системно-логічний аналіз ч. 2 ст. 81 та ч.1 ст. 91 ЦК України призводить до висновків, що єдиною підставою виокремлення юридичних осіб приватного права є порядок їх створення, і усі такі юридичні особи мають загальну правоздатність. Цілком логічно, що до таких юридичних осіб мають бути віднесені і профспілки, і благодійні організації, і інші непідприємницькі організації. Але законодавчі акти, які визначають правове становище останніх, на противагу ч.1 ст. 91 ЦК України закріплюють не загальну, а спеціальну правоздатність цих суб'єктів. Так, благодійні фонди та релігійні організації можуть використовувати майно лише для досягнення цілей, передбачених їх установчими документами. І у даному випадку має право на життя теза О. Артикуленко щодо існування конкуренції норм між ЦК України та спеціальними нормами, що регулюють правовий статус окремих непідприємницьких організацій. При визначенні виду правоздатності вказаних організацій потрібно керуватися саме нормами спеціального законодавства і тим самим виключити можливість введення в оману щодо загальної правоздатності всіх юридичних осіб⁷.

Цивільне законодавство, зокрема ст. 86 ЦК України, регулюючи діяльність непідприємницьких юридичних осіб, надає право останнім здійснювати і підприємницьку діяльність. Зрозуміло, що така обставина є важливою, оскільки створює можливість

⁶ Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2004. С. 5.

⁷ Олексій Артикуленко. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невіршені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 239.

сформувати матеріальну базу для реалізації власних статутних цілей і забезпечення основної статутної діяльності.

Водночас законодавство, регулюючи правовий статус непідприємницьких товариств, встановлює межі правомірності здійснення такої діяльності: підприємницька діяльність повинна відповідати цілям діяльності і сприяти їх досягненню. Як наголошує К.В. Кацюба, «у законодавстві не розкривається поняття «відповідність цілям діяльності», а також не визначено критерії оцінки відповідності статутним цілям здійснюваної підприємницької діяльності. У кінцевому рахунку це призводить до того, що на практиці відповідним цілям діяльності непідприємницького товариства можливо вважати будь-яку підприємницьку діяльність, що не суперечить законодавству»⁸.

Надання діючим цивільним законодавством непідприємницьким юридичним особам права займатися підприємницькою діяльністю не вирішує питання, яким чином це буде відбуватися.

Непідприємницькі юридичні особи можуть розмішувати наявні у них фінансові активи у кредитних установах чи у цінних паперах або ж здавати майно, яке ними тимчасово не використовується у найм. За своєю природою така діяльність не є виключно підприємницькою та дозволяє таким товариствам зберегти непідприємницький характер своєї діяльності.

Якщо ж у непідприємницького товариства буде виникати потреба у додатковому матеріальному забезпеченні, у збільшенні власних фінансових активів і ним буде розглядатися можливість, наприклад, створення власного виробництва, то, як варіант, воно може створити нову підприємницьку юридичну особу, яка і буде провадити вказану діяльність, сплачувати податки, а отримані прибутки передавати для досягнення мети засновника. У такому випадку не буде необхідності з'ясовувати підприємницьку діяльність непідприємницького товариства або встановлювати її межі. Головне, аби непідприємницьке товариство не почало активно займатися підприємницькою (бізнесовою) діяльністю, отримувати внаслідок цього значні прибутки і здійснювати їх оподаткування за правилами для непідприємницьких товариств. Таке зловживання також не варто виключати⁹.

⁸ Кацюба К.В. Цивільна дієздатність непідприємницьких товариств. *Теорія і практика правознавства*. 2014. № 2(6). С. 2–3.

⁹ Гелецька І.О. Окремі питання цивільної правосуб'єктності непідприємницьких товариств. Scientific discoveries: projects, strategies and development: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 3), October 25, 2019. С. 60.

Як зазначалося, чинне законодавство надає дозвіл непідприємницьким товариствам здійснювати підприємницьку діяльність. І уявляється досить перспективним створити непідприємницьке товариство для ведення бізнесу, у зв'язку з тим, що режим оподаткування непідприємницьких товариств, за умови, якщо вони навіть здійснюють господарську діяльність, набагато сприятливіший, аніж для підприємницьких юридичних осіб. У такому випадку варто досить уважно контролювати використання таких коштів, оскільки останні мають спрямовуватися виключно на реалізацію мети, заради якої таке непідприємницьке товариство було створене.

Поділ юридичних осіб на підприємницькі юридичні особи та непідприємницькі притаманний саме цивільному обороту і проводиться він виключно з метою розмежування господарюючих суб'єктів і непідприємницьких товариств. І правова суть непідприємницького товариства не дозволяє досить активну їх участь у господарському обороті чи в будь-якій іншій діяльності, що не відповідає меті створення. Тому видається спірним закріплення за непідприємницькими товариствами права займатися підприємницькою діяльністю. Зрозуміло, що сучасні умови змушують непідприємницьке товариство самостійно дбати про власне матеріальне забезпечення. Але варто звернути увагу, що з іншого боку – вимоги законодавства, які встановлені для здійснення підприємницької діяльності, в силу своєї невизначеності не одержали однакового практичного застосування, а відтак дотримуватися їх непідприємницьким товариствам при здійсненні власне підприємницької діяльності досить непросто.

Водночас непідприємницькі товариства є досить активними учасниками цивільного обороту, тому є необхідність знайти можливості для забезпечення як їх власних інтересів, так і інтересів їхніх кредиторів. Одним із таких способів може бути заборона прямої участі непідприємницьких юридичних осіб у підприємницькій діяльності або мінімізація такої їх участі. Будь-яка підприємницька діяльність непідприємницької юридичної особи повинна мати другорядний, вторинний характер.

У законодавстві можливо передбачити засіб впливу на непідприємницькі товариства, якщо вони будуть зловживати правом зайняття підприємницькою діяльністю. Йдеться про випадок, коли така діяльність стає головною. Такий вплив можливий через втрату,

наприклад, статусу юридичної особи (скасування державної реєстрації непідприємницького товариства)¹⁰.

За загальним правилом дієздатність юридичних осіб здійснюється через їх органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (ч. 1 ст. 92 ЦК України). При цьому орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

У зв'язку з цим органи юридичної особи або ж її учасники є своєрідним внутрішнім механізмом організації, завдяки якому вона діє як єдиний соціальний організм.

Зовнішнє спостереження, зовнішнє управління, бездіяльність органів не можуть вважатися переданням дієздатності від одних осіб іншим. Додатково цю позицію можна аргументувати термінологією, яка є у Кодексі України з процедур банкрутства¹¹ в контексті збереження юридичної особи у цивільному обороті, а не її заміни – санації (ст. 4) (від латинського «sanatio» – лікування, оздоровлення).

Зовнішні обмеження є наступним аспектом у діяльності юридичних осіб. Вони знаходять своє відображення у ліцензуванні господарської діяльності. Але ці обмеження не мають жодного відношення до правоздатності юридичних осіб¹². Ч. 3 ст. 91 ЦК України надає юридичній особі право здійснювати окремі види діяльності, перелік яких визначений законом. Для цього їй потрібно отримати спеціальний дозвіл (ліцензію) відповідно до положень Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»¹³.

В контексті поділу цивільної дієздатності на правочиноздатність та деліктоздатність необхідно розглянути питання відповідальності юридичних осіб. Так, дефініція ст. 96 ЦК України покладає на юридичну особу обов'язок самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. При цьому учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за

¹⁰ Кацюба К.В. Там само. С. 6–7.

¹¹ Кодекс України з процедур банкрутства. Закон України від 18 жовтня 2018 року, № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19?find=1&text=%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_8.

¹² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 13.

¹³ Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України від 2 березня 2015 року, № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 1–3).

Ознака самостійної відповідальності юридичної особи зафіксована і у ч. 4 згаданої статті, оскільки особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа ж відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи.

Варта уваги позиція Примака В.Д. у контексті того, що «максимально повне втілення майнової відокремленості та організаційної самостійності непідприємницьких юридичних осіб передбачає відсутність будь-яких майнових прав і обмеження організаційно-управлінських прав («одна особа – один голос») їх учасників, засновників. Відсутність у засновників передбачених ЦК України установ також і права брати участь в управлінні ними виключає допустимість законодавчого запровадження будь-якої форми їх додаткової відповідальності. І навпаки, наявність у учасників, засновників юридичної особи водночас і майнових, і організаційно-управлінських прав щодо неї, а особливо наявність чинників кореляції обсягу цих прав зумовлює доцільність розгляду питання про запровадження їх додаткової відповідальності за зобов'язаннями відповідних юридичних осіб. Тому, з метою захисту прав кредиторів непідприємницьких юридичних осіб приватного права та унеможливлення зловживання наданою їм цивільною правосуб'єктністю доцільно встановити у законодавстві правило про обов'язковість підтримання ними мінімального обсягу ліквідних майнових активів, необхідних і достатніх для самостійної участі у цивільних відносинах»¹⁴.

У цивілістичній науці присутня думка, за якою доцільно виділяти непідприємницькі товариства з обмеженою відповідальністю, додатковою та повною відповідальністю, що може мати місце при визначенні непідприємницьких товариств, діяльність яких пов'язана з майновим оборотом (наприклад, благодійні, пенсійні чи інші фонди)¹⁵.

Незважаючи на те, що загальні засади цивільного законодавства визначають принципи відповідальності юридичних осіб, спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність

¹⁴ Примак В. Д. Цивільно–правова відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 20.00.03. Київ, 2005. С. 11–12.

¹⁵ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. С. 8.

непідприємницьких юридичних осіб, все ж передбачають певні особливості.

Так, ч. 9 ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» заборонено пенсійному фонду брати на себе зобов'язання, не пов'язані з діяльністю недержавного пенсійного забезпечення. Зазначений суб'єкт не несе відповідальності за зобов'язаннями третіх осіб і не має права передавати свої зобов'язання перед учасниками та вкладниками фонду третім особам, крім випадків, передбачених цим Законом¹⁶.

2. Порядок здійснення управління непідприємницьких юридичних осіб

Управління непідприємницьких юридичних осіб здійснюється згідно з їхніми статутами та законодавством країни, в якій вони зареєстровані, і відрізняється від управління підприємницькими юридичними особами тим, що основна мета діяльності непідприємницької юридичної особи – досягнення соціальних, культурних, благодійних та інших громадських цілей, а не заробіток на прибутку.

В загальному управління непідприємницькою юридичною особою передбачає здійснення дій щодо її роботи, прийняття рішень, контролю за виконанням завдань та інших аспектів діяльності. Серед основних етапів управління можливо виділити:

1. Формування структури управління. Визначення основних органів управління (правління, рада директорів, генеральний директор тощо) та їх повноважень.

2. Розроблення стратегії розвитку. Розроблення та узгодження плану розвитку, який включає місію, цілі, завдання, тактику та контрольні точки.

3. Управління фінансами. Вирішення фінансових питань, встановлення бюджету, збір та аналіз фінансових даних, управління ризиками та встановлення фінансових процедур.

4. Управління персоналом. Наймання та розвиток персоналу, встановлення процедур роботи, забезпечення безпеки та здоров'я на робочому місці.

Управління непідприємницькими юридичними особами здійснюють органи управління – структури, які відповідають за прийняття рішень та організацію діяльності підприємств, компаній тощо. Органи управління можуть бути різних рівнів та мати різні

¹⁶ Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.

повноваження, але в цілому їхні функції можна розділити на такі основні групи: головний орган управління; орган, який здійснює контроль за діяльністю керівництва юридичної особи; виконавчий орган управління; інші органи, що забезпечують роботу та допомагають вирішувати конкретні завдання. В кожній конкретній ситуації можуть бути різні органи управління, залежно від форми власності, розміру та організаційної структури юридичної особи.

Загальновідомо, що цивільні права та обов'язки юридична особа набуває і здійснює через свої органи. Останні мають діяти відповідно до установчих документів та закону (ч. 1 ст. 92 ЦК України).

Орган юридичної особи – правова конструкція, яка необхідна в її структурі задля надання можливості останній сформувати та висловлювати власну волю, відстоювати і представляти її інтереси та інтереси своїх учасників у відносинах з іншими суб'єктами права без спеціальних на це повноважень (без довіреності)¹⁷.

Якщо юридична особа створена в організаційно-правовій формі товариства, то кодифіковані цивільно-правові норми закріплюють правила про порядок її управління та органи, що його здійснюють. Статтею 97 ЦК України в якості таких названі загальні збори учасників та виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом.

Загальні збори учасників товариства (ст. 98 ЦК України) мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що належать до компетенції інших органів товариства, якщо інше не встановлено законом. Рішення про внесення змін до статуту товариства, відчуження майна товариства на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна товариства, та про ліквідацію товариства приймаються більшістю не менше 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом (ч. ч. 1, 2).

Законодавство, що регулює діяльність непідприємницьких товариств, передбачає утворення загальних зборів (ст. 15 Закону України «Про кооперацію», ст. 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», ст. 19 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації», ст. 14 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» тощо). Незважаючи на те, що порядок їх створення передбачено

¹⁷ Борисова В. Питання управління юридичними особами і їх вирішення за чинним законодавством України. *Право України*. 2009. № 5. С. 113.

спеціальним законодавством, їх повноваження є тотожними з тими, що закріплені у положеннях частин 1, 2 ст. 98 ЦК України щодо порядку прийняття рішень у будь-яких питаннях діяльності товариства.

Одним із повноважень загальних зборів товариства за правилами ч.ч. 1 та 2 ст. 99 ЦК України є право створювати виконавчий орган («правління», «дирекція» тощо), встановлювати його компетенцію і склад (одна або кілька осіб). Саме в такий спосіб формується своєрідний механізм здійснення цивільних прав та виконання обов'язків юридичною особою.

В цілому підтримуючи позицію, за якою під час вчинення правочинів юридичною особою безпосередній суб'єкт, який здійснює волевиявлення (як правило, виконавчий орган юридичної особи), та сторона у правочині, яка набуває цивільних прав та обов'язків внаслідок його вчинення (власне юридична особа), не співпадають та те, що у зв'язку з цим доводиться правоздатність учасника правочину визначати, зважаючи на суб'єкта, для якого створюються права та обов'язки, а дієздатність – на суб'єкта, який реалізує волевиявлення від імені іншої особи¹⁸, не варто забувати, що у відносинах з контрагентами юридична особа завжди виступає як єдине ціле – суб'єкт відносин. Хоча загальні збори юридичної особи та виконавчий орган мають різні права та обов'язки.

Системний аналіз нормативно-правових актів підтверджує існування досить різних ієрархій органів управління непідприємницьких юридичних осіб. Важливо враховувати, що структура управління такими юридичними особами може бути різною залежно від їхнього типу (наприклад, благодійна організація, об'єднання споживачів тощо) та мети їхньої діяльності. Зазвичай ця ієрархія має таку структуру:

1. Загальні збори членів товариства (якщо передбачені статутом) або збори засновників (у разі, якщо товариство не має членів). Цей орган є найвищим управлінським органом та має право затверджувати стратегію та плани розвитку товариства, приймати важливі рішення щодо діяльності товариства та обирати керівництво.

¹⁸ Яворський В. Свобода об'єднань (асоціацій). Права людини в Україні. Доповідь правозахисних організацій. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків : Права людини, 2009. С. 120.

2. Рада директорів (або наглядова рада). Цей орган є відповідальним за нагляд та контроль за діяльністю виконавчого органу та затвердження його річних звітів. Рада директорів також має право затверджувати стратегію та плани розвитку товариства.

3. Виконавчий орган (генеральний директор, директор, керівник тощо). Цей орган є відповідальним за проведення повсякденного управління діяльністю товариства та забезпечення виконання рішень, що були прийняті вищими органами управління.

Разом із тим не є винятком і існування договору на управління непідприємницькою юридичною особою. Такий договір може бути укладений, наприклад, у випадку, коли юридична особа не має достатньо кваліфікованого персоналу, який зможе забезпечити ефективне управління її діяльністю. У такому разі може бути передбачено передачу усіх повноважень щодо управління керуючій організації, яка матиме відповідальність за прийняті рішення та результати їх виконання. Керуюча організація отримує повну контрольну владу над діяльністю непідприємницької юридичної особи, включаючи управління її фінансами, майном, персоналом та іншими питаннями, які стосуються діяльності юридичної особи. В такому випадку керуючий може виступати як своєрідний замітник виконавчого органу непідприємницької юридичної особи, який представляє її інтереси, формує її волю з окреслених питань та виражає її.

Проте варто зазначити, що передача повноважень на управління керуючому повинна бути здійснена в межах повноважень, що відповідають законодавству та статутним положенням юридичної особи.

З позиції правового регулювання здійснення управління юридичною особою не порушує принцип самостійності суб'єкта цивільно-правових відносин, автономності його волі та волевиявлення. Але скоріш за усе буде мати місце не договір управління юридичною особою (суб'єктом), а договір управління майном (об'єктом).

Так, законодавець у ст. 1030 ЦК України не наводить вичерпного переліку об'єктів, що можуть передаватися в управління. Винятком є грошові кошти, окрім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом.

Водночас для забезпечення виконання такого договору потрібно виокремити майно, передане в управління (ч. 3 ст. 1030 ЦК України). Таке відокремлення має бути здійснене як технічно (відображення на окремому балансі, рахунку), так і юридично (обмежений порядок стягнення на майно) відокремлення¹⁹. Але це зовсім не означає, що юридичною особою буде управляти інша юридична особа на підставі вказаного договору, оскільки предметом договору є активи, нерухоме майно або інші об'єкти матеріального світу.

Аналогічне управління особою, яка не є учасником товариства, може бути також здійснене на підставі трудового договору з фізичною особою (наприклад, директором) або за умовами договору про надання послуг. Та, незважаючи на це, відносини все рівно залишатимуться організаційними, внутрішніми, виключно в межах реалізації юридичною особою своєї волі.

Певні особливості з управління мають місце і у непідприємницьких юридичних осіб з майновим субстратом. Ними є, наприклад, недержавні пенсійні фонди. І складністю їх управління, як зазначає Ю.В. Вітка, є те, що управління ними здійснюють окремі юридичні особи, які перебувають за кордоном та можуть мати дворівневу чи трирівневу моделі управління, а в Україні – управління здійснюється шляхом участі інших юридичних осіб – адміністратора та зберігача²⁰.

Специфіка діяльності недержавного пенсійного фонду зумовила закріплення Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» вимоги, за якою управління вказаною юридичною особою можуть здійснювати особи протягом трьох років з правом переобрання, за умови, що вони відповідають необхідним критеріям: є дієздатними; відповідають кваліфікаційним вимогам, визначеним Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та статутом пенсійного фонду; не були засуджені за умисні кримінальні правопорушення; не були протягом останніх семи років керівниками юридичних осіб, визнаних банкрутами або підданих процедурі примусової ліквідації у період перебування цієї особи на

¹⁹ Цивільне право. Особлива частина : підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданіка. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 787.

²⁰ Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2008. С. 4, 9.

керівній посаді; не є пов'язаними особами інших членів ради фонду (ч. 2 ст. 13). Передбачені й особливості в частині адміністрування пенсійного фонду та управління його активами. Ці повноваження здійснюються на договірних засадах. Спеціальні вимоги, які визначаються законодавством щодо осіб, які мають право займатися такою діяльністю (статті 21, 34), забезпечують інтереси учасників пенсійного фонду у частині професійності управління.

Управління товариством у формі громадської організації можуть здійснювати виключно його учасники, які входять до центрального виконавчого органу чи центральної організації (за прикладом відносин залежності господарських товариств відповідно до ст. 118 ЦК України). А відтак формуються додаткові представницькі органи, що забезпечують управління на різних регіональних рівнях.

Якщо товариство має розподілену структуру, то воно може мати філії та представництва, керівники яких повинні відповідати перед виконавчими органами.

Ст. 95 ЦК України здійснене правове регулювання діяльності філій та представництв на рівні загальної норми. Але відносини з організації зв'язків головної та залежної непідприємницької юридичної особи фактично відсутні. Зрозуміло, що таке явище в розрізі непідприємницьких юридичних осіб на теоретичному рівні існувати не може, оскільки суперечить принципу права свободи об'єднання. Наразі ця проблема усунута Законом України «Про громадські об'єднання»²¹, зокрема ст. 13, за положеннями якої громадське об'єднання зі статусом юридичної особи може мати відокремлені підрозділи, які утворюються за рішенням відповідного керівного органу громадського об'єднання згідно зі статутом і не є юридичними особами.

Реалізація правосуб'єктності непідприємницької юридичної особи можлива не лише через її органи, а й через представників, належним чином уповноважених. На відміну від органу, який не є самостійним щодо юридичної особи суб'єктом права, представник юридичної особи – самостійний правовий суб'єкт. Представниками можуть бути як учасники юридичної особи, так і інші громадяни та юридичні особи. Незважаючи на те, що прямої вказівки набувати цивільних прав та створювати цивільні обов'язків для юридичної

²¹ Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

особи представниками ст. 92 ЦК України не містить, але аналіз окремих правових норм все ж дає нам право зробити такий висновок. Зокрема, ч. 3 ст. 237 ЦК України підставами виникнення представництва названі договір, закон, акт органу юридичної особи, інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства; ст. 246 ЦК України дозволяє видавати довіреність від імені юридичної особи її органу або іншій особі, уповноваженій на це установчими документами; ст. 95 ЦК України зазначає, що права та обов'язки в юридичної особи можуть створюватися, змінюватися або припинятися діями керівників філій та представництв на підставі довіреності, отриманої від відповідної юридичної особи і ч. 3 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України²² вказує, що юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника²³.

Управління непідприємницькою юридичною особою може бути складним у зв'язку з тим, що вона може мати різних учасників з різними потребами та поглядами. Більше того, недостатнє фінансування, яке пов'язане із залежністю непідприємницьких юридичних осіб від благодійних внесків, добровільних пожертв та грантів, відсутність ефективної системи управління, відсутність професійного управлінського досвіду у членів органів управління та ефективної комунікації із зовнішніми стейкхолдерами – ось не повний перелік основних проблем, з якими може стикається непідприємницька юридична особа в процесі управлінської діяльності. Наразі найбільш ефективними підходами у вирішенні означених проблем можуть бути ретельний аналіз статуту та змісту внутрішніх інституційних положень і дотримання їх усіма учасниками; проведення навчання та підвищення кваліфікації керівників і членів непідприємницьких організацій для покращення

²² Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18 березня 2004 року. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8+%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1+%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%83%D1%82%D1%8C#w2_9.

²³ Гелецька І.О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис... канд.. юрид. наук : 12.00.03. С. 124.

ефективності управління; проведення зборів членів організації з метою вирішення проблем та прийняття необхідних рішень; залучення зовнішніх експертів та консультантів для допомоги у вирішенні проблем з управління тощо.

ВИСНОВКИ

Кількість непідприємницьких юридичних осіб за останні десятиріччя істотно збільшилася, оскільки вони стали способом втілення певних економічних, політичних та соціальних інтересів громадян, держави та різних соціальних груп. Таке зростання та потреба об'єднання фізичних осіб саме у непідприємницькі структури обумовлена як соціально-економічними, так і історико-політичними чинниками.

В основі правосуб'єктності такої юридичної особи є цивільна правоздатність – внутрішня властивість, яка відображає можливість особи мати цивільні права та обов'язки, та дієздатність юридичної особи – зовнішній вираз цивільної правосуб'єктності, яка пов'язана з правомірними діями (правочиноздатність) та з наслідками, що виникають у зв'язку з вчиненням протиправних дій (деліктоздатність).

На відміну від підприємницьких, непідприємницькі юридичні особи не виступають професійними учасниками майнових відносин. Але разом з тим положеннями ст. 86 ЦК України їм надано право поряд із основною діяльністю здійснювати і підприємницьку, якщо інше не передбачено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Зважаючи на те, що підприємницька діяльність непідприємницьких юридичних осіб має свою специфіку, необхідно віднайти законодавчу можливість забезпечити інтереси як їхніх кредиторів, так і їх самих.

Управління непідприємницьких юридичних осіб охоплює комплекс заходів та процедур, що забезпечують його ефективність у досягненні поставлених цілей та виконанні статутних завдань діяльності. Для таких юридичних осіб управління здійснюється через органи, які формують волю непідприємницької юридичної особи та забезпечують здійснення її волевиявлення. Зазвичай така класична структура управлінських органів (загальні збори та виконавчий орган) притаманна не усім непідприємницьким

юридичним особам: для окремих з них передбачена більш складна, дворівнева чи триврівнева моделі управління.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу організаційно-правових засад діяльності непідприємницьких юридичних осіб. Розглянуто цивільну правосуб'єктність непідприємницьких юридичних осіб у контексті аналізу категорій «цивільна правоздатність», «цивільна дієздатність» юридичної особи. Наголошено на конкуренції між нормами ЦК України та спеціального законодавства, що регулює правовий статус непідприємницьких юридичних осіб щодо визначення виду правоздатності (загальної чи спеціальної) вказаних організацій. Проаналізовано можливість непідприємницьких юридичних здійснювати підприємницьку діяльність, розглянуто межі правомірності здійснення такої діяльності та окремі проблемні аспекти, які можуть виникати при цьому.

Звернута увагу, що порядок здійснення управління непідприємницьких юридичних осіб та структура їх органів залежить від мети діяльності, форми власності, розміру та організаційної структури юридичної особи. Розглянуто можливість управління непідприємницькою юридичною особою її органами, керуючим на підставі договору управління, фізичною особою (наприклад, директором) на підставі трудового договору та можливість набуття цивільних прав і обов'язків непідприємницькою юридичною особою через представника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артикуленко Олексій. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 238–242. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/44.pdf>.

2. Борисова В. Питання управління юридичними особами і їх вирішення за чинним законодавством України. *Право України*. 2009. № 5. С. 113–120.

3. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2008. 16 с.

4. Гелецька І.О. Окремі питання цивільної правосуб'єктності непідприємницьких товариств. *Scientific discoveries: projects, strategies and development: Collection of scientific papers «ЛОГОС» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 3), October 25, 2019. С. 59–62.*

5. Гелецька І.О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис...канд.. юрид. наук : 12.00.03. 205 с.

6. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М.В. Цвіка, док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

7. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

8. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року, № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

9. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року, № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.

10. Зозуляк О.І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 225 с.

11. Кацюба К.В. Цивільна дієздатність непідприємницьких товариств. *Теорія і практика правознавства*. 2014. № 2(6). С. 1–10.

12. Кодекс України з процедур банкрутства. Закон України від 18 жовтня 2018 року, № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19?find=1&text=%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_8.

13. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.

14. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 30 с.

15. Правовий статус непідприємницьких організацій / під ред. доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України В.В. Луця. Київ, 2006. 416 с.

16. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 20.00.03. Київ, 2005. 16 с.

17. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2004. 18 с.

18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

19. Цивільне право. Особлива частина: підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

20 Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року. № 1618-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8+%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1+%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%83%D1%82%D1%8C#w2_9.

21. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

22. Яворський В. Свобода об'єднань (асоціацій). Права людини в Україні. Доповідь правозахисних організацій. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків : Права людини. 2009. С. 119–125.

Information about the authors:

Geletska Iryna Oleksandrivna,

Candidate of Legal Sciences, Deputy Director for Educational, Scientific Work and International Cooperation, Halytsky college named after Vyacheslav Chornovil, 15, B. Khmelnytskogo Str., Ternopil, 46001, Ukraine

Babiuk Mariia Petrivna,

Candidate of Legal Sciences, Director, Halytsky college named after Vyacheslav Chornovil, 15, B. Khmelnytskogo Str., Ternopil, 46001, Ukraine

Zaplіtna Iryna Anatoliivna,

Candidate of Legal Sciences, Teacher of Law, Halytsky college named after Vyacheslav Chornovil, 15, B. Khmelnytskogo Str., Ternopil, 46001, Ukraine